

Dr. D. Herderschêe en het bepalen van wezenlijke achterlijkheid

SAMENVATTING

Rond 1900 verschenen de eerste scholen voor achterlijke kinderen. Deze scholen waren bedoeld voor wezenlijk achterlijken, voor 'debielen' die door een tekort aan verstandelijke vermogens niet in staat waren het klassikale gewone lagere onderwijs te volgen. Het bleek echter uiterst lastig vast te stellen wie precies op een school voor achterlijken thuishoorde, zelfs voor de speciaal hiervoor in het leven geroepen toelatingscommissies. De commissies konden slechts 'uiterlijkheden' in het onderzoek betrekken, zoals de schoolloopbaan van het kind en diens huidige gezondheids-toestand. Het ontbrak hen aan een methode om 'in' het hoofd van de kinderen te kijken, waardoor niet met zekerheid was vast te stellen of het kind echt wezenlijk achterlijk was. Dit veranderde met de introductie van de psychologische intelligentietest in de selectieprocedure. In Nederland was het met name de Amsterdamse schoolarts dr. Dirk Herderschêe die op dit vlak pionierswerk heeft verricht. Hij introduceerde als een van de eersten het psychologisch onderzoek in de toelatingscommissie en stelde eigenhandig een gevalideerde Nederlandse versie van de Binet-intelligentietest samen - de Binet-Herderschêetest. Deze test zou tot in de jaren zestig in gebruik blijven om te bepalen welke kinderen thuishoorden op de debielenschool.

In dit artikel wordt aan de hand van een deel van de publicaties van Herderschêe de geschiedenis van de selectieprocedure voor zwakzinnigenscholen voor de Tweede Wereldoorlog beschreven en vooral ingezoomd op de rol die deze arts hierbinnen heeft gespeeld

1 Inleiding

In 1896 werd in Rotterdam aan de openbare school voor gewoon lager onderwijs van het schoolhoofd Köhler een 'bijklasse voor achterlijke kinderen' verbonden (Schreuder, 1905, 5). Dit experiment was het resultaat van een debat in de Rotterdamse gemeenteraad over de vraag of het niet verstandig zou zijn om de 'achterlijke' leerlingen van de diverse openbare scholen samen te brengen in een afzonderlijke klas.¹ Met het instellen van een dergelijke klas hoopte het stadsbestuur de gewone scholen te zuiveren van die kinderen die het onderwijs in meer of mindere mate belemmerden (Dekker, 1990, 117). Het idee om kinderen die 'achterlijk' waren uit het overvolle gewone lagere onderwijs te halen, sprak aan rond 1900 en werd al snel nagevolgd, zij het niet met 'bijklassen', maar met afzonderlijke 'scholen voor achterlijken'. De gemeente Amsterdam liep hierbij voorop. Hier opende in 1899 aan de Potgietenstraat de eerste School voor Achterlijke Kinderen haar deuren (Graas, 1996, 44).² Andere grote steden volgden dit voorbeeld, waardoor het aantal scholen voor achterlijken in de eerste twee decennia van de twintigste eeuw met ongeveer één school per jaar groeide. In 1902 telde Nederland drie van dergelijke scholen, in 1910 tien en in 1920 vijftientig. In dat jaar telden deze scholen samen 2980 leerlingen. Pas in de jaren twintig, toen het buitengewoon onderwijs een eigen inspectie kreeg, trad een echte stroomversnelling op: 48 scholen in 1923, 73 in 1929 (idem, 101-107).³

Het feit dat begin twintigste eeuw vrijwel elke (middel) grote stad besloot tot het oprichten van een school voor achterlijken, maakt duidelijk dat deze vorm van buitengewoon onderwijs in een dringende behoefte voorzag (Bakker, Noordman & Rietveld-van Wingerden, 20102). Het lager onderwijs worstelde sinds de invoering van de leerplicht met een groeiend aantal kinderen dat de klassikale lessen op de gewone scholen niet kon volgen en daardoor niet zelden medeleerlingen en onderwijzer tot last waren. Tegelijkertijd laat het relatief kleine aantal scholen zien dat niet ieder kind met achterstand in aanmerking kwam voor plaatsing. De scholen waren slechts bedoeld voor ‘wezenlijk achterlijken’ en dus niet voor kinderen die om andere redenen een leerachterstand hadden opgelopen of die door onderwijzers als onhandelbaar werden bestempeld. Uitgesloten moest worden dat de verkeerde kinderen op deze scholen terecht kwamen.

Om het ‘abnormale’ kind te scheiden van zijn ‘normale’ klasgenootjes, werden toelatingscommissies samengesteld die alle voor de buitengewone school aangemelde kinderen onderzochten om te achterhalen of het kind daadwerkelijk achterlijk was.

Hoewel in die eerste toelatingscommissies zowel schoolhoofden als artsen en psychiaters zaten, bleek een adequate selectie uiterst lastig. De commissies konden slechts ‘uiterlijkheden’ in het onderzoek betrekken, zoals de schoolloopbaan van het kind, de thuissituatie, de medische voorgeschiedenis en de huidige gezondheidstoestand. Ze konden echter niet in het hoofd van de kinderen kijken, waardoor uiterst lastig was vast te stellen of het kind echt wezenlijk achterlijk was (De Beer, 2004).

Dit veranderde met de introductie van de psychologische intelligentietest in de selectieprocedure. Hiermee bleek het namelijk wel mogelijk om ‘in’ het hoofd van kinderen te kijken doordat de test het verstandelijke vermogen van de kandidaat vergeleek met die van leeftijdsgenootjes. In Nederland was het met name de Amsterdamse schoolarts dr. Dirk Herderschêe (1877-

1969) die op dit vlak pionierswerk heeft verricht. Hij was een van de eerste artsen die het psychologisch onderzoek in de toelatingscommissie introduceerde en eigenhandig een gevalideerde Nederlandse versie van de Binet-intelligentietest samenstelde - de Binet-Herderschêetest - die tot in de jaren zestig in gebruik zou blijven om te bepalen welke kinderen thuishoorden in het buitengewoon onderwijs.

In dit artikel wordt aan de hand van een deel van de publicaties van Herderschêe de geschiedenis van de selectieprocedure voor zwakzinnigenscholen voor de Tweede Wereldoorlog beschreven en vooral ingezoomd op de rol die deze arts hierbinnen heeft gespeeld.

Direct bij zijn eerste bezoek aan een gewone lagere school zag Herderschêe zich namelijk geconfronteerd met de vraag of een bepaald kind mogelijk thuishoorde op een school voor achterlijken. ‘Daar zat ik al dadelijk vast, want ik wist het absoluut niet.’

2 Het werk van de eerste toelatingscommissies

In 1906 besloot de Amsterdamse gemeenteraad om schoolartsen aan te stellen om toezicht te houden op de gezondheidstoestand van de leerlingen op de openbare scholen. De ervaringen in buurstad Zaandam, waar een dergelijke functionaris al in 1904 was aangesteld, leerden dat dit geen overbodige luxe was, maar ‘een eisch van dringende noodzakelijkheid’ (Aalberse, 1904, 9). Besmettelijke ziekten verspreidden zich razendsnel in de overvolle klassen en heel wat kinderen bleken niet in staat het onderwijs goed in zich op te nemen door onontdekte kwalen die, eenmaal ontdekt, vaak gemakkelijk te verhelpen waren (De Beer, 2008).

Gezien het grote aantal scholen dat de Amsterdamse schoolartsendienst zou moeten gaan bestrijken, koos de Amsterdamse gemeenteraad ervoor om in één keer twaalf

schoolartsen aan te stellen. Deze artsen vingen op 1 januari 1907 hun werkzaamheden aan in deeltijd.

Een van deze twaalf schoolartsen was de nog net negenentwintigjarige dr. Dirk Herderschêe (Herderschêe, 1929, 75). Tijdens zijn opleiding had de Amsterdamse arts zich bij zijn leermeester Ziehen verdiept in zwakzinnigheid en verschillende idioten en zware imbecielen mogen zien (Herderschêe, 1929, 75). Toch bemerkte hij al snel dat deze kennis voor zijn werk als schoolarts niet toereikend was. Direct bij zijn eerste bezoek aan een gewone lagere school zag Herderschêe zich namelijk geconfronteerd met de vraag of een bepaald kind mogelijk thuishoorde op een school voor achterlijken. 'Daar zat ik al dadelijk vast, want ik wist het absoluut niet' (ibidem). Bij de meeste idioten en imbecielen was aan uiterlijke kenmerken duidelijk te zien dat ze niet 'normaal' waren. Voor de groep kinderen waarvoor de achterlijken-school bedoeld was, de debielen, gold dit niet. Hun enig manco was dat zij opvielen doordat zij het gewone lagere onderwijs niet goed konden volgen, maar dit kon buiten een tekort aan verstandelijke vermogens ook tal van andere oorzaken hebben. Om een duidelijker beeld te krijgen van welke kinderen nu precies thuishoorden op een school voor achterlijken, bracht Herderschêe een bezoek aan het houten achterlijken-schooltje aan de Bilderdijkstraat. De directeur van deze school, de heer Boorsma, leidde hem rond, vertelde hoe de procedure rondom aanmelding eruitzag en nodigde de arts uit om een zitting bij te wonen van de toelatingscommissie. Deze kwam elke zaterdagmiddag bijeen in het Binnen-Gasthuis en stond onder leiding van de Amsterdamse hoogleraar neurologie en psychiatrie dr. C. Winkler. Herderschêe greep deze kans met beide handen aan. Als eerste, zo zag hij, lasen de commissieleden de inlichtingen door die het hoofd van de lagere school waarop het te onderzoeken kind zat, had verstrekt. Hiervoor had het schoolhoofd een vragenlijst ingevuld met vragen of het kind goed

sprak, zag en hoorde, of het soms toevallen had gehad en of er andere eigenaardigheden waren die het verblijf op school mogelijk bemoeilijkten, zoals 'onanie, onwillekeurige urine-loozing, steel-, zwerf- en plaagzucht, verzet enz.' (Schreuder Az, 1907, bijlage 1). Deze vragenlijst werd afgesloten met de vraag waarom het schoolhoofd het kind als achterlijk beschouwde. Ook het eigenlijke onderzoek van de commissie vond plaats aan de hand van een vragenlijst. Deze lijst begon met een serie vragen over het gezin waarin het kind opgroeide: 'Ouders: is bij hen iets bekend van a. dronkenschap, b. krankzinnigheid, c. zelfmoord, d. misdrijven, e. zenuwziekten, f. tuberculose, g. of anderszins?' (ibidem). Ook de 'opstijgende lijnen' (grootouders) en de 'zijlijnen' (broers en zussen) werden op soortgelijke wijze kritisch onder de loep genomen. Vervolgens vroegen de commissieleden naar de voorgeschiedenis van het kind - 'hoe oud leerde het lopen?', 'hoe oud leerde het spreken?' etc. - en naar de tegenwoordige toestand van het kind. Een groot gedeelte van de vragen in deze laatste categorie was medisch van aard. De arts(en) in de commissie stelde(n) hiervoor een onderzoek in naar de algemene lichamelijke gesteldheid (lengte, gewicht), het uiterlijk en functioneren van ogen, oren en aangezicht en - middels een schedelmeting - naar de vorm en grootte van het hoofd. Ten slotte volgden nog enkele vragen naar het (schoolse) kennen en kunnen, die deels ontwikkelingspsychologisch van aard waren, zoals: 'bezit het eenvoudige tijdsbegrippen', 'onderscheidt het links en rechts, voor en achter, boven en onder' en 'kan het een eenvoudige figuur nateekenen?' (ibidem). Deze psychologische proeven, zoals Herderschêe ze noemde, hadden extra zijn aandacht omdat hij inzag dat het pedagogische en het medische gedeelte van het onderzoek eigenlijk onvoldoende informatie opleverde om tot een gedegen uitspraak te kunnen komen. Maar, zo bemerkte hij, 'op mijn vraag, op welken leeftijd nu eigenlijk een normaal kind op al die opdrachten

goed reageerde, kon niemand mij meer dan uiterst vage en onbevredigende antwoorden geven' (Herderschêe, 1929, 76).

Het grootste probleem, zo constateerde Herderschêe daarom na afloop, was dat de methoden die men gebruikte om de geestelijke vermogens van kinderen in beeld te brengen in grote mate onbetrouwbaar waren doordat een duidelijke maatstaf ontbrak waaraan men het intellectuele vermogen van een kind kon afmeten.

Toelatingscommissies hadden geen duidelijke, objectieve criteria tot hun beschikking waaraan kinderen moesten voldoen wilden zij in aanmerking komen voor plaatsing. De vaak gehanteerde norm van twee, drie of meer klassen achter op leeftijdsgenootjes was erg grof en weinig nauwkeurig. Zittenblijven kon namelijk van talloze factoren afhangen. Met de vragen die de commissie zichzelf tijdens het onderzoek stelde, kreeg ze weliswaar een indruk van de achtergrond en het kennen en kunnen van het kind, maar was het eigenlijk onmogelijk om te bepalen waar de grenzen lagen tussen normaal en achterlijk.

Herderschêe zag zich al snel ook zelf met die moeilijkheid geconfronteerd. Nog in datzelfde jaar, 1907, aanvaardde hij een aanstelling als schoolarts voor de twee scholen voor buitengewoon onderwijs van de Amsterdamse Vereeniging voor spraakgebrekkige en achterlijke kinderen en werd hij artslid van de toelatingscommissie met alle onzekerheid die daarbij hoorde:

'Wanneer ons de vraag wordt gesteld, of de verstandelijke aanleg van een kind al of niet normaal moet worden geacht, dan voelen wij, vooral bij de grensgevallen, heel sterk het gemis van een exacte objectieve methode van beoordeling' (Herderschêe, 1929, 79). De Haagse schoolarts-psychiater dr. J.W.H. Wijsman (†1928) beaamde 'dat bepaling van den omvang der intelligentie tamelijk omslachtig en niet zonder gebruikmaking van verschillende methoden was te doen. 'n Eenvoudige methode, zou zoowel den paedagoog als den medicus te pas komen' (Wijsman, 1908, 127).

Na veel onderzoek bracht Herderschêe in 1919 een Nederlandse versie uit van de Binet-Simon test, de Binet-Herderschêetest

3 Op zoek naar een psychologische maatstaf

Herderschêe was van mening dat de op dat moment gangbare manier van onderzoeken een onvoldoende duidelijk beeld opleverde van het intellect van een kind, terwijl juist dat van belang was om een gefundeerde uitspraak te kunnen doen over 'achterlijkheid'. Naast pedagogisch en medisch onderzoek was ook gefundeerd begaafdheidsonderzoek nodig; het was zoeken naar een psychologische maatstaf die minder was geënt op schoolse vaardigheden, maar toch een beeld gaf van het verstandelijk vermogen van een kind. Hiervoor was het van belang dat de prestaties van een mogelijk achterlijke kandidaat op een 'psychologische proef' konden worden vergeleken met het kennen en kunnen van het 'gemiddelde' kind (Herderschêe, 1911b, 3-4). Op die manier was immers direct duidelijk of en in hoeverre een kind verstandelijk achterliep bij leeftijdsgenootjes. Omdat die gemiddelden nog ontbraken, besloot Herderschêe zelf op zoek te gaan naar het antwoord op de vragen die hij in 1907 de toelatingscommissie had gesteld. 'Een vasten dag van iedere week besteedde ik van nu af aan, om al de kinderen van een bepaalde leeftijd op de mij toegewezen scholen, aan een groot aantal psychologische proeven en metingen te onderwerpen' (Herderschêe, 1929, 76). Dit leverde een schat aan informatie op die de Amsterdamse arts op gezette tijden publiceerde (zie o.a. Herderschêe, 1908).

Herderschêe was echter niet de enige en zeker ook niet de eerste die zich begin twintigste eeuw boog over de vraag wat kinderen op een bepaalde leeftijd verstandelijk zouden moeten kennen en kunnen. In 1904 had het Franse Ministerie van

Onderwijs de artsen Binet en Simon gevraagd een methode te ontwikkelen om zwakzinnige kinderen te kunnen onderscheiden van normale kinderen (Graas, 1996). Dit resulteerde in 1905 in een eerste versie van de intelligentietest Binet-Simon. Deze psychologische test, in 1908 en 1911 door beide Fransen verder gestandaardiseerd, verbeterd en uitgebreid, bestond uit verschillende naar leeftijd en moeilijkheid gerangschikte vragen en opdrachten. Doordat Binet en Simon de test bij duizenden kinderen hadden afgenomen, wisten ze precies welke vragen een gemiddeld kind op een bepaalde leeftijd goed beantwoordde. Door deze vragen naar leeftijd in te delen, verkregen ze een zogeheten 'échelle métrique de l'intelligence' waarmee ze de resultaten van individuele kinderen konden afzetten tegen die van een 'gemiddelde' leeftijdsgenoot. De afwijking van het gemiddelde bepaalde de verstandelijke leeftijd van het kind. Binet en Simon legden de grens tussen zwakzinnig en normaal bij een achterstand in verstandelijke ontwikkeling van twee tot drie jaar op leeftijdsgenoten. In 1912 zette de Duitser Stern het resultaat van de Binet-test om in een getal, het intelligentiequotiënt, door de verstandelijke leeftijd en de werkelijke leeftijd door elkaar te delen en te vermenigvuldigen met 100. Intelligentie, en daarmee de mate van zwakzinnigheid, kon vanaf dat moment cijfermatig worden weergegeven.

De methode die Binet en Simon hadden ontwikkeld, maakte systematisch begaafdheidsonderzoek mogelijk en dit was precies wat de toelatingscommissies in Nederland tot op dat moment ontbeerden. Het duurde dan ook niet lang voordat de test in deze kringen besproken en uitgeprobeerd werd.

De eerdergenoemde Haagse arts Wijsman, voorzitter van de Vereniging van Onderwijzers en Artsen werkzaam aan Inrichtingen voor Onderwijs aan achterlijke en zenuwzwakke kinderen (O en A), besprak de test in 1907 uitvoerig tijdens de jaarvergadering. Hij was van mening dat de test

'algemeen als de beste der thans bestaande kan worden beschouwd', omdat zij het gezonde verstand testte. Hierdoor kon de test ook bij analfabeten en kinderen die nog geen onderwijs hadden genoten worden afgenomen. In zijn lezing ging Wijsman uitgebreid in op de verschillende vragen en proeven, het classificeren van de antwoorden en op de normering. De volledige test liet hij vervolgens opnemen in het jaarverslag van de vereniging.

Wijsman was de eerste in Nederland die experimenteerde met de test. Hij deed dit door haar samen met het schoolhoofd P.H. Schreuder af te nemen bij kinderen van een Haagse gewone lagere school en, iets later, bij kinderen van een zwakzinnigenschool (G.J.V., 1912; Wijsman, 1908).

Onduidelijk is of Herderschêe via Wijsman of via het tijdschrift van de vereniging kennismaakte met de Binet-test, maar al snel liet ook de Amsterdamse arts weten grote waarde toe te kennen aan het werk van Binet en Simon. In navolging van Wijsman probeerde hij haar uit op zowel de normale lagere school als op de buitengewone school (Herderschêe, 1909a; 1909b).

De eerste Binet-test, die van 1905, kende nog wat haken en ogen, maar deze waren in de derde revisie, die van 1911, grotendeels weggepoetst. Dit maakte de test volgens Herderschêe 'voor de praktijk (...) voorlopig de meest aanbevelenswaardige' (D.H., 1913, 50). Om deze reden vertaalde hij de test letterlijk en nam haar gedeeltelijk op in een nieuwe versie van de vragenlijst waarmee de Amsterdamse toelatingscommissie kandidaatjes onderzocht (Van Hall & De Visser, 1913/1914). Herderschêe merkte hierbij op dat het in de bedoeling lag deze vertaalde test op termijn te vervangen door een versie die meer was afgestemd op het Nederlandse kind. Dit was nodig omdat betwijfeld werd of de door Binet en Simon geteste Franse kinderen wel een-op-een vergelijkbaar waren met kinderen in Nederland.

Na veel onderzoek - naast zelf testen verdiepte hij zich ook in de vraag wat een test geschikt maakte en hoe een test geijkt kon

worden (Herderschêe, 1913, 257) - bracht Herderschêe in 1919 een Nederlandse versie uit van de Binet-Simon test, de Binet-Herderschêetest. Deze bij uitgeverij HAGA verschenen uitgave bestond uit onderzoeksmaterialen ('utensiliën'), een onderzoeksboekje (dat bedoeld was als vervanging van de tot dan toe gebruikte lijsten voor onderzoek) en een individueel register. Net als het Franse origineel was ook de Binet-Herderschêetest ingedeeld naar leeftijd. De eerste vijf vragen waren goed te doen voor een normaal kind van drie jaar, de daaropvolgende vijf voor een kind van vier, enzovoorts tot twaalf. Kort gezegd leverde elke goed beantwoorde vraag tweeënhalve maand extra 'intellectuele leeftijd' op (Graas, 1996, 208-210).⁴ Ter illustratie een vraag uit de categorie 5 jaar: 'Hier heb ik twee doosjes, die zien er net gelijk uit, maar het eene is zwaarder dan het andere, geef mij nu eens het zwaarste (3 en 12 gram, 6 en 15 gram, beide keeren goed is +)' (Graas, 1996, 247).

Toen Herderschêe zijn test publiceerde, werkten veel toelatingscommissies al enkele jaren met vergelijkbare psychologische vragen en proeven bij het selecteren van kinderen voor de scholen voor zwakzinnigen. Toch stapten de meeste commissies vrij snel over op de gestandaardiseerde Binet-Herderschêetest omdat deze volledig was aangepast op de Nederlandse situatie en door Herderschêe grondig was onderzocht. Hierdoor werden kinderen vanaf dat moment overal in het land op dezelfde manier met hetzelfde materiaal gemeten. Dit was niet onbelangrijk, want zo konden de resultaten van commissies onderling worden vergeleken, wat het ook eenvoudiger maakte om eenzelfde maatstaf voor toelating te hanteren op alle scholen.

onvermoeibare drang om zijn kennis en kunde te willen delen met anderen

4 Kennisoverdracht

Ruim voordat zijn Binet-Herderschêetest uitkwam, gold Herderschêe al als een gerespecteerd zwaargewicht binnen het zwakzinnigenonderwijs, vooral waar het de intelligentiemeting betrof. Dit had alles te maken met zijn onvermoeibare drang om zijn kennis en kunde te willen delen met anderen. Tussen 1911 en 1945 was hij vrijwel onafgebroken redactielid van de elkaar in tijd opvolgende tijdschriften van O en A, te weten het *Tijdschrift der Vereniging van Onderwijzers en Artsen werkzaam aan Inrichtingen voor Onderwijs aan achterlijke en zenuwzwakke kinderen*, *Pais* en het *Tijdschrift voor Buitengewoon onderwijs*. Hierin verschenen een groot aantal 'graag gelezen' artikelen van zijn hand over psychologisch onderzoek, het 'afwijkende' kind en het zwakzinnigenonderwijs (Het Hoofdbestuur..., 1969, 115). Daarnaast was hij als redactielid medeverantwoordelijk voor wat er aan (buitenlands) onderzoek in deze tijdschriften werd besproken. Zo besprak Herderschêe meer dan eens de voor- en nadelen van diverse, nieuw ontwikkelde psychologische onderzoeken en fungeerde hij in zekere zin als sluiswachter voor zijn lezerspubliek (zie o.a. Herderschêe, 1919a). Behalve in de O en A-tijdschriften publiceerde Herderschêe ook in andere periodieken, zoals in het voor schoolartsen en andere sociaalgeneeskundigen bedoelde *Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde* waar hij eveneens jarenlang in de redactie zat, het algemenere *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* en, meer gericht op zijn interesse in kinderpsychologie, in *Kinderstudie: Paedologische en psychologische bladen* dat onregelmatig verscheen tussen 1916 en 1927 en waar hij ook kort redacteur was.

Daarnaast deelde Herderschêe zijn kennis via lezingen en cursussen. De meeste leraren die aan het begin van de twintigste eeuw in het buitengewoon onderwijs werkten, waren hier bij toeval of door interesse in terechtgekomen, maar waren niet specifiek voor deze taak opgeleid. Via cursussen

probeerde O en A haar leden scholing te bieden. Herderschêe trad hierbij vanaf het allereerste begin regelmatig als spreker op, zoals op de eerste zomercursus van de vereniging die van vier tot zestien augustus 1913 in Amsterdam werd gehouden en waar hij sprak over ‘methoden van onderzoek’ (Onze cursus, 1913).

Mede dankzij Herderschêe en oud-schoolarts Van Voorthuijsen, op dat moment Inspecteur van het Buitengewoon Onderwijs, werden de cursussen in 1929 vervangen door een heuse Vakstudie Buitengewoon Onderwijs (Brandsma, 2003; Brandsma & Keyman, 2011). In latere jaren werden hier onder andere de door Herderschêe geschreven boeken *Achterlijke kinderen* (1934) en *Grepen uit de psychologie van het normale kind* (1935) gebruikt uit de speciaal door HAGA uitgegeven serie *Afwijkende kinderen*.

Tijdens deze cursussen en later ook tijdens de opleiding kwamen onderwerpen als kinderpsychologie, psychopathologie en geestelijke hygiëne aan bod. Dankzij dit specifieke op het afwijkende kind gerichte kennisaanbod, groeide de uitdijende groep zwakzinnigenonderwijzers langzaam maar zeker uit tot orthopedagogisch deskundigen op het terrein van het verstandelijk beperkte kind (een titel overigens die zij zichzelf in 1949 aanmaten (Verslag Kaderbijeenkomst... (1950, 166)).

Een derde wijze waarop Herderschêe zijn kennis en invloed aanwendde om het buitengewoon onderwijs te ondersteunen, was via zijn langdurige lidmaatschap van het bestuur van O en A, waar hij soms voorzitter, maar vaker vice-voorzitter van was.

‘Wat oud is, behoeft daarom nog niet onbruikbaar te zijn’

5 De test onder kritiek

De Binet-Herderschêetest was een methode om vrij gemakkelijk te kunnen bepalen of een kind verstandelijk achterlijk was en

dus op een zwakzinnigenschool thuis hoorde. Buiten een indicatie van het verstandelijk vermogen vertelde de uitslag echter niets over de (on)mogelijkheden van het kind. Vandaar dat over het psychologische gedeelte van het toelatingsonderzoek binnen het zwakzinnigenonderwijs discussie ontstond. Haarlemse zwakzinnigenonderwijzers vroegen het hoofdbestuur tijdens de algemene vergadering van O en A in 1930 onderzoek te verrichten naar nieuwe onderzoeksmethoden (Van Riet, 1935, 77). Uit het buitenland sijpelden namelijk berichten door over nieuwe testen zoals de Stanford-Revision die meer mogelijkheden boden dan de oude Binet-test die te verbaal was en in hoge mate schoolse vaardigheden mat. Het hoofdbestuur van O en A reageerde positief op het verzoek van de Haarlemmers en stelde een commissie in om deze vraag te onderzoeken. Naast J.J. Edens, hoofd van een Amsterdamse zwakzinnigenschool, en de Haarlemse afgevaardigde L. Broekhuizen nam ook testautoriteit Herderschêe zitting in deze commissie. Weinig verrassend rapporteerde deze commissie in 1933 dat de meeste commissies in Nederland gebruikmaakten van de Binet-Herderschêetest en dat deze test nog prima voldeed.

De Haarlemse afdeling van O en A reageerde teleurgesteld op het rapport. Zij had op een vergelijkend onderzoek gerekend, maar de commissie was er volgens hen ‘a priori’ van uitgegaan dat de oude Binet-test de best mogelijke methode was (idem, 78). En juist dat betwijfelden zij sterk. De Binet-Herderschêetest, in 1932 voor de zesde keer herdrukt, verschilde namelijk maar weinig van Binets origineel uit 1911 waarop later zoveel kritiek was gekomen. Uit reacties bleek verder dat veel zwakzinnigenonderwijzers vonden dat de uitslag van de Binet-Herderschêetest te weinig informatie opleverde om direct na plaatsing adequaat met het kind aan de slag te kunnen. De diagnose ‘debiel’ gaf slechts aan dat het kind een verstandelijke beperking had, maar vertelde niets over de leerproblemen en ontwikkelingsmogelijkheden van het kind

of over diens persoonlijkheid (De Boer, Ter Horst, Van Ketel, Van Riet & Timmer, 1937, 7). Herderschêe reageerde wat geïrriteerd op deze kritiek: 'Wat oud is, behoeft daarom nog niet onbruikbaar te zijn' (Herderschêe, 1935, 4-5). Volgens hem verwachtten de zwakzinnigenonderwijzers te veel van de Binet-test. Hij erkende dat de test geen goed beeld kon geven van de persoonlijkheid van kinderen, maar dit was ook niet het doel van de test. Het psychologisch onderzoek op de manier van Binet 'dient ons uitsluitend voor het stellen der diagnose: zwakzinnigheid' (Herderschêe, 1934, 57). Uit eigen ervaring wist hij dat de Binet-test een bruikbare diagnose opleverde, iets wat onderzoek van andere schoolartsen bevestigde. Het leren kennen van de persoonlijkheid diende volgens hem plaats te vinden door langdurige observatie op de school zelf.

Wat deze discussie zichtbaar maakt, is dat de focus van wat het toelatingsonderzoek zou moeten opleveren, al voor de Tweede Wereldoorlog begon te verschuiven (Poelman, 2010). Vanaf het eerste moment hadden artsen ingezet op het stellen van een diagnose op basis waarvan zwakzinnige kinderen konden worden onderscheiden van hun 'normale' leeftijdsgenootjes. Ook na drie decennia wilden zij aan dit criterium vasthouden. De onderwijzers van de zwakzinnigenscholen wilden juist meer weten van het kind dat in hun klas werd geplaatst en wel het liefst zo vlug mogelijk. Zij stelden zichzelf pedagogische doelen en het medisch selectiecriterium zoals de artsen dat bleven hanteren gaf hen hierbij geen en-

kel handvat. Een IQ van 70 en het label 'debiel' zei immers niets over de specifieke zorg die het kind nodig had. Eigenlijk, zo betoogde de hoofdinspecteur van het Buitengewoon Onderwijs N.Y. Vlietstra in 1955, zou de pedagogische hulpvraag van het kind al tijdens het toelatingsonderzoek centraal moeten staan: 'Het resultaat van dit onderzoek moet een beeld zijn dat het kind als opvoeding en leerling typeert' (Uit het jaarverslag over 1955 ..., 1958, 170). Met de Binet-Herderschêetest kon deze pedagogische doelstelling niet bereikt worden; daar waren andere methoden voor nodig. Desondanks bleef de Binet-Herderschêetest in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog een waardevolle testmethode voor toelatingscommissies. Ondanks de voortdurende kritiek bleef het een feit dat men er in zeer korte tijd 'zwakzinnigheid' mee kon diagnosticeren, iets wat gezien het plaatsingscriterium voor het zwakzinnigenonderwijs erg handig was. Omdat andere psychologische methoden voor intelligentiebepaling meer tijd vergden om tot eenzelfde conclusie te komen, gebruikte het grootste gedeelte van de commissies de Binet-Herderschêetest nog tot aan het eind van de jaren zestig (Schouten & Van Oudenhoven, 1969). Uit een tweetal bronnen maakten zij op dat 67 tot 100 procent van de toelatingscommissies eind jaren zestig de Binet-Herderschêetest nog gebruikte en volgens hen stond de 20e druk van de Binet-Herderschêetest op het punt van verschijnen (zie hierover ook Mulder & Heyting, 1998). Herderschêe zou dat niet meer meemaken, hij stierf in 1969.

NOTEN

- ¹ In dit artikel zijn zoveel mogelijk de benamingen gebruikt die men in de periode waarover dit stuk gaat zelf gebruikte.
- ² De Rotterdamse 'bijklasse' en de Amsterdamse 'School voor Achterlijken' waren niet de eerste onderwijsinitiatieven voor kinderen met een verstandelijke beperking. Halfweg de negentiende eeuw werd al onderwijs gegeven aan zwakzinnigen die verbleven in inrichtingen, zoals op de Idiotschool van de C.E. van Koetsveld in Den Haag en de 'Algemeene Supplementenschool' van F.Y. Kingma Utrecht.
- ³ Hierbij zijn de scholen verbonden aan zwakzinnigeninrichtingen niet meegeteld.
- ⁴ De gehele test is terug te vinden in Graas, 1996, bijlage 3.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Aalberse, P.J.M. (1904). *Schoolartsen. 's Hertogenbosch: De Katholieke Illustratie.*
- Albertyn, C.J. (1918/1919). Over de methodiek van de intellectsbepaling. *Kinderstudie. Paedologische bladen*, 3, 1-5.
- Bakker, N., Noordman, J. & Rietveld-van Wingerden, M. (2010²). *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland. Idee en praktijk 1500-2000.* Assen: Van Gorcum.
- Beer, F. de (2004). Van hoofdrolspeler tot figurant. De Nederlandse schoolarts en de selectie voor het zwakzinnigenonderwijs ca. 1900-1972. In M. Rietveld-van Wingerden et al. (red.), *Zorgenkinderen in beeld. Facetten van de orthopedagogische praktijk in Nederland en België in de negentiende en twintigste eeuw* (pp. 86-107). Assen: Van Gorcum.
- Beer, F. de (2008). *Witte jassen in de school. De schoolarts in Nederland ca. 1895-1965.* Assen: Van Gorcum.
- Boer, P. de, Horst, A. ter, Ketel, J. van, Riet, F.A. van & Timmer, A. (1937). *Hoe komt het zwakzinnige kind op de school voor b.o. en hoe wordt het beoordeeld? Rapport ener commissie, ingesteld door het hoofdbestuur van de Bond v. Ned. Onderwijzers.* Amsterdam: [z.u.].
- Brandsma, J. (2003). Van zaterdagcursus tot masteropleiding. In R. de Groot & E.H.M. Hinzen-Hanssen (red.), *Markante momenten vastgelegd ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de Vereniging O&A* (pp. 27-36). Utrecht: Agiel.
- Brandsma, J. & Keyman, R. (2011). Dr. A. van Voorthuysen, grondvester van het speciaal onderwijs in Nederland. In J. Brandsma & R. Keyman (red.), *Dr. A. van Voorthuysen, grondvester van het speciaal onderwijs in Nederland* (pp. 22-39). Amersfoort: Agiel.
- Dekker, J.J.H. (1990). Witte jassen en zwarte toga's. Medici, juristen en de opvoeding van verwaarloosde en achtergebleven kinderen in Nederland in de tweede helft van de negentiende eeuw. *Pedagogisch Tijdschrift*, 15, 111-121.
- D.H. (1913). Verstandsmetingen bij achterlijken. *Tijdschrift der Vereniging van Onderwijzers en Artsen werkzaam aan Inrichtingen voor Onderwijs aan achterlijke en zenuwzwakke kinderen*, 5, 41-50.
- G.J.V. (1912). Dr. J.W.H. Wijsman en P.H. Schreuder: De psychologische methode van Binet en Simon ter bepaling van het intellectuele peil, toegepast op achterlijke schoolkinderen. *Tijdschrift der Vereniging van Onderwijzers en Artsen werkzaam aan Inrichtingen voor Onderwijs aan achterlijke en zenuwzwakke kinderen*, 4, 88.
- Graas, D. (1996). *Zorgenkinderen op school. Geschiedenis van het speciaal onderwijs in Nederland* (diss.). Leuven-Apeldoorn: Garant.
- Hall, J.N. van & Visser, P. de (1913/1914). *Jaarverslag van den schoolarts dr. Herderschêe, belast met het toezicht op de scholen I, II, III en IV.*
- H.E. (1927). Het paedagogisch onderzoek volgens Termant. *Tijdschrift voor R.K. Buitengewoon Lager Onderwijs*, 3, 220-223.
- Herderschêe, D. (1908). Over het kennen en kunnen van het normale, zesjarige kind. *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, 52, 1546-1556.
- Herderschêe, D. (1909a). Eenige methoden tot beoordeling van het intellect toegepast op normale kinderen. *Kinderstudie. Psychiatrische en Neurologische Bladen*, 13, 209-233.
- Herderschêe, D. (1909b). Het onderzoek naar den verstandelijken aanleg van het achterlijke kind. *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, 53, 797-814.
- Herderschêe, D. [1911b]. *De candidaten voor de scholen voor achterlijke kinderen.* [s.l.: s.n.]
- Herderschêe, D. (1913). De beoordeling van het 'Verstand' van achterlijke kinderen. *Verslag van het Eerste Nederlandsche Congres voor Kinderstudie.* Amsterdam: De Bussy, 251-276.
- Herderschêe, D. (1917). De keuringscommissie van de scholen voor achterlijke kinderen. *Pais*, 1, 5-9.
- Herderschêe, D. (1919a). De Tests. *Pais*, 3, 132-145.
- Herderschêe, D. (1919b). Verstandsmeting bij doofstomme kinderen. *Nederlandsch Maandschrift voor Verloskunde en Vrouwenziekten en voor Kindergeneeskunde*, 8, 569-590.
- Herderschêe, D. (1927⁴). *Onderzoeksboekje volgens methode-Binet aangevuld met vragen omtrent schoolkennis en een medische vragenlijst.* Den Haag: HAGA.

- Herderschêe, D. (1929). Hoe onderzocht, en hoe onderzoekt men de kandidaten voor B.O.? (en wat persoonlijke herinneringen). In P.H. Schreuder, G.J. Vos & D. Herderschêe (red.), *Gedenkboek omtrent zorg voor en onderwijs aan zwakzinnigen* (pp. 75-79). 's-Gravenhage: HAGA.
- Herderschêe, D. (1934). *Achterlijke kinderen*. 's-Gravenhage: HAGA.
- Herderschêe, D. (1935). *Grepen uit de psychologie van het normale kind*. Den Haag: HAGA.
- Het Hoofdbestuur van O. en A. (1969). Dr. D. Herderschêe †. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 8, 115-116.
- Idsinga, J. (1906). *Een geneeskundig schooltoezicht van Amsterdam. Rapporten en discussiën in den Geneeskundigen Kring, 1905-1906*. Amsterdam: J.H. de Bussy.
- Mulder, E. & Heyting, F. (1998). The Dutch Curve: the introduction and reception of intelligence testing in the Netherlands, 1908-1940. *Journal of the history of the behavioral sciences*, 34, 349-366.
- Onze cursus (1913). *Tijdschrift der Vereniging van Onderwijzers en Artsen werkzaam aan Inrichtingen voor Onderwijs aan achterlijke en zenuwzwakke kinderen*, 5, 77-86.
- Poelman, M.M.J. (2010). Van uitsluiting tot inclusie. Tijdoverstijgende lessen in het artikel: 'Verstandsmetingen bij achterliken'. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 49, 164-170.
- Riet, F.A. van (1935). Het intelligentie-onderzoek der kandidaten. *Tijdschrift voor Buitengewoon Onderwijs*, 16, 76-79.
- Schouten, J.M. & Oudenhoven, N.J.A. van (1969). De Binet-Herderschêe-intelligentietest en haar waarde als selectie-instrument. *Tijdschrift voor Zwakzinnigheid en Zwakzinnigenzorg*, 6, 180-196.
- Schreuder, A.J. (1905). Achterlijke kinderen. In C.F.A. Zernike, *Paedagogisch Woordenboek* (pp. 35-86). Groningen: Wolters.
- Schreuder Az, I. (1907). *Het onderwijs aan achterlijke kinderen*. Amsterdam: S.L. van Looy.
- Uit het jaarverslag over 1955 van de hoofdinspecteur van het BLO. *Tijdschrift voor Buitengewoon Onderwijs*, 38 (1958), 170-171.
- Verslag Kaderbijeenkomst. Gehouden op 15 en 16 september te Arnhem. (1950). *Tijdschrift voor Buitengewoon Onderwijs*, 30, 165-170.
- Wijsman, J.W.H. (1908). De psychologische methode van Binet en Simon ter bepaling van het intellectuele peil, toegepast op Haagsche schoolkinderen. *Vaktijdschrift voor Onderwijzers*, 11, 126-142.
- Wijsman, J.W.H. (1909). Het school-achterlijke kind. *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, 53 I, 595-608.

OVER DE AUTEUR

Fedor de Beer studeerde na het afronden van de opleiding Leraar Basisonderwijs Pedagogiek en Filosofie aan de Radboud Universiteit Nijmegen. In 2008 promoveerde hij in Groningen op *Witte jassen in de school*, een historisch pedagogisch onderzoek naar de geschiedenis van de schoolarts. Vanaf 2006 is hij werkzaam op de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen als docent opvoedingsfilosofie en als medewerker van het Kenniscentrum Kwaliteit van Leren.

BIJLAGE II.

**School voor Achterlijke Kinderen
te Amsterdam.**

No.

ONDERZOEK betreffende

geboren den te

Woonplaats:

1. **Vader:**
Naam:
Datum van geboorte:
Plaats van geboorte:
2. **Moeder:**
Naam:
Datum van geboorte:
Plaats van geboorte:
3. **Onders:**
Is bij hen iets bekend van:
a. dronkenschap
b. krankzinnigheid
c. zelfmoord
d. misdrijven
e. zenuwziekten
f. tuberculose
g. of anderszins?

f. Hoe oud was het zindeljk?

15. **Tegenwoordige toestand:**

- a. Algemeene indruk:
Fysische toestand.
Psychische toestand.
- b. Vorm van het hoofd:
Omvang:
Lengte:
Breedte:
- c. Kleur der haren:
- d. Oogen:
Kleur:
Oogspleet:
Oogbewegingen:
Pupillen:
- e. Ooren:
Vorm:
Gelijk- of ongelijkmatige
inplanting:
- f. Aangezicht:
Neus:
Mond:
Lippen:
Tanden:
Verhemelte:
- g. Kan het rechtuit gestoken
handen stil houden?
- h. Kan het met aaneengesloten
voeten stillstaan?
Ook bij gesloten oogen?
- i. Kan het voor- en achter
uit loopen?
Ook bij gesloten oogen?
- k. Bestaan er ruggegraats-
verkrummingen?
- l. Bestaan er spraakstoornissen?
- m. Kan het zien?

4. **Opstijgende lijnen:**

Is daar iets bekend van dronkenschap, krankzinnigheid of anderszins?

5. **Zijlijnen.**

Is daar iets bekend van dronkenschap, krankzinnigheid of anderszins?

6. Uit hoeveel broers en zusters bestaat het gezin?

7. Hoeveel kinderen zijn er overleden en waaraan?

8. Het hoeveelste kind is dit?

9. Was de moeder tijdens de zwangerschap gezond?

10. Had de geboorte een normaal beloop?

11. Heeft het scholen bezocht en welke?

12. Is er een voogd?

13. Naam en woonplaats van den voogd.

14. **Eerste Levensjaren:**

a. Leed het aan stuipen?
b. Hoe oud kreeg het tanden?

c. Hoe oud leerde het loopen?

d. Hoe oud leerde het spreken?

e. Doorstond het mazelen roodvonk diphteritis hersenziekten of andere ziekten?

n. Kan het hooren?

o. Bezit het eenvoudige tijdsbegrippen? Onderscheidt het *gisteren* en *morgen*? Kent het de lengte van een *maand* en een *week*?

p. Bezit het eenvoudige ruimtebegrippen? Onderscheidt het *links* en *rechts voor* en *achter, boven* en *onder*? Weet het den weg naar huis?

q. Kan het een eenvoudige figuur nateekenen?

r. Onderscheidt het de kleuren?

s. Kan het de hoofdbewegingen uitvoeren in de getallenrij tot 10 tot 20 tot 100 boven 100

t. Leest het?

u. Schrijft het?
a. naar voorbeeld?
b. naar dicté?

Advies der Commissie: